

su već predstavljene zapaženim domaćim izdanjima kod uglednih izdavača, mogu i trebaju ponuditi i međunarodnoj publici. Studija je stoga višestruko korisna ne samo stranim, nego i hrvatskim čitateljima.

Knjiga autorica Blažina hvalevrijedan je i dobrodošao prilog koji osvjetljava dio bogate dubrovačke povijesti i daje uvid u djelić hrvatske historiografije kojoj, na žalost, iz poznatih, ali ne i nepremostivih razloga kronično nedostaju izdanja namijenjena međunarodnom čitateljstvu. Dodatni iskorak u pogledu dostupnosti izdavač je ostvario u svijetu već gotovo standardnim objavljivanjem ne samo tiskanog, nego i elektroničkog izdanja ove zanimljive i sadržajem bogate monografije.

Rina Kralj-Brassard

Marco Moroni, *L'impero di San Biagio. Ragusa e i commerci balcanici dopo la conquista turca (1521-1620)*. Bologna: Il Mulino, 2011, 273 str.

Knjiga Marca Moronija pod naslovom *L'impero di San Biagio. Ragusa e i commerci balcanici dopo la conquista turca (1521-1620)* / Carstvo Svetog Vlaha. Dubrovnik i balkanska trgovina poslije turskog osvajanja (1521-1620) / uvršta se u veliki niz studija o ekonomiji Dubrovačke Republike u moderno doba koji je započeo Fernand Braudel, a nastavili ga svojim radovima, između ostalih, Jorjo Tadić, Alberto Tenenti, Sergio Anselmi i Antonio Di Vittorio. Polazeći od utvrđene dubrovačke historiografije, Moroni svojom knjigom želi osvijetliti temu o kojoj se malo govorilo u literaturi, posebno se koncentrirajući na trgovačke i financijske veze između dalmatinske republike i balkanskog zaleđa u razdoblju od 1521. do 1620. godine. Autorovo istraživanje najvećim se dijelom temelji na proučavanju neobjavljenih dokumenata koji se čuvaju u povijesnom arhivu stare Dubrovačke Republike u Dubrovniku.

Ključ za interpretaciju knjige autor daje u uvodu *Ragusa: "Hong Kong dell'Adriatico"*, čijim naslovom odaje priznanje istraživanjima Sergia Anselmija, koji je tu historiografsku metaforu upotrijebio u ogledu *Le relazioni economiche tra Ragusa e lo Stato Pontificio* (Gospodarske veze Dubrovnika i Papinske Države), objavljenom 1976. u *Nuova Rivista Storica*. Centralni položaj Dubrovačke Republike u mediteranskom bazenu, njezina važna uloga u trgovačkom i financijskom prometu između Istoka i Zapada, njezin dobro sačuvan historijski arhiv potaknuli su zadnjih šezdeset godina ostvarivanje brojnih studija. Dosađajna istraživanja o dubrovačkoj ekonomiji u moderno doba zadržala su se na nekim posebnim aspektima dalmatinskoga grada-države, od pomorske trgovine do javnih financija, od novca do financijskih ulaganja. Međutim, u sjeni je ostala uloga Dubrovnika na Balkanu, koja je istražena za period kasnog srednjeg vijeka, ali nije podjednako dobro proučena i za moderno doba.

Razdoblje koje je Marco Moroni kronološki obradio u svojoj knjizi proteže se od 1521. godine kada je Sulejman Veličanstveni osvojio Beograd, do početka dvadesetih godina sedamnaestog stoljeća, vrijeme kada su Europu zahvatile ozbiljne ekonomske krize koje su označile početak zaokreta u mediteranskim gospodarstvima. Osmanskim osvajanjem Balkana pod vodstvom Sulejmana pokrenut je proces razvoja ekonomskih i društvenih struktura u osvojenim područjima, stvarajući pretpostavke za trgovačku ekspanziju Dubrovčana u zaleđe. Zato se kronološko razdoblje koje je autor uzeo u razmatranje podudara sa zlatnim vijekom trgovanja Dubrovnika s unutrašnjim područjima Osmanskog Carstva.

Glavni izvor za ovaj istraživački rad predstavlja arhivska serija *Debiti di Notaria*, koja se čuva u Državnom arhivu u Dubrovniku i sadrži prebogatiju seriju dokumenata o kreditima, od kojih se dobar dio odnosi na kredite u trgovini. Zbog propisa koji je stupio na snagu 1275, svaki trgovački kredit morao je biti uknjižen kod javnog bilježnika u Dubrovniku i zatim pohranjen u gradskoj kancelariji. Većina podataka u registri-ma serije *Debiti di Notaria* odnosi se na trgovinu s balkanskim zaleđem, tako da se iz brojnih

podataka donesenih u ugovorima o kreditu mogu utvrditi ne samo imena sudionika trgovačkog prometa, nego i trgovišta koja su Dubrovčani najviše posjećivali, kao i vrste njihovih ulaganja. Međutim, nema vijesti o naknadama za odobravanje kredita ni o eventualnim primljenim kamata. Po mišljenju Moronija, razlog tome nije bila potreba da se pridržavaju propisa kanonskog prava, nego su takve obavijesti izostale zato što je kredit često davan odstupanjem od tražbine za robu koja se prodavala na udaljenim tržištima. Na isti se način, po završetku trgovačke operacije, posudba namirivala vraćanjem vjerovniku druge vrste dobara.

Tek od četrdesetih godina 15. stoljeća Dubrovnik je sklopio važne trgovačke ugovore s osmanskim vlastima, koje su dopustile njegovim trgovcima da, uz plaćanje godišnjeg danka, slobodno trguju po cijelom teritoriju pod turskom kontrolom. Republika je, dakle, bila tributar Osmanskog Carstva, s obavezama, ali i prednostima koje je taj položaj donosio. Tako se dubrovačka ekonomija razvila u dva pravca, s jedne strane na moru s lokalnom flotom, a s druge na kopnu, prema balkanskom zaleđu. Kako sama ekonomska stvarnost nije bila dovoljna, jer su obje strane održavale jake međusobne veze, Dubrovnik se koncem 15. i početkom 16. stoljeća, a posebno u godinama tursko-mletačkog sukoba, istaknuo u svojoj ulozi posrednika između kršćanskog Zapada i islamskog Istoka. U trgovanju u balkanskom zaleđu dubrovačko se društvo oslanjalo na niz kolonija, u kojima su njihovi trgovci uživali slobodu vjeroispovijesti i cijeli niz povlastica fiskalne i sudske naravi.

Posebna narav korištenog arhivskog vrela omogućila je Moroniju da izluči kreditne priljeve namijenjene raznim dubrovačkim kolonijama na Balkanu i rekonstruirala tendenciju razmjena sa svakom pojedinom kolonijom u cijelom proučenom kronološkom razdoblju, bilo iz perspektive broja transakcija ili opsega posla. Uz to, arhivska dokumentacija iznimno je bogata informacijama o poslovnim odnosima koji su međusobno obavezivali različite trgovce u svakoj pojedinoj operaciji odobravanja kredita.

Vojne operacije, koje su se od 1520. godine proširile na veliko područje balkanskog zaleđa, bile su

velika prepreka trgovačkom prometu. Kopnena razmjena, koja je u Dubrovniku prekinuta, poslije 1550. ponovo je oživjela zahvaljujući priljevu velike količine vune, voska, kože i krzna raznih vrsta. Od robe koja je iz matične zemlje slana u balkanske kolonije bilo je još i tkanina, papira, keramike, oruđa, oružja i ruketvorina. Sudbina dubrovačke kopnene trgovine bila je tijesno povezana s događajima u Osmanskom Carstvu. Kada je polovinom 16. stoljeća Carstvo bilo na vrhuncu moći, prevlast u balkanskoj trgovini čvrsto su u rukama držali dubrovački trgovci. Cijelo zaleđe od Budima i Temišvara do granice s Grčkom i Albanijom postupno je prešlo pod kontrolu trgovaca iz Republike Svetoga Vlaha. Jačanjem trgovačke razmjene povećalo se i odobravanje trgovačkih kredita.

Moroni se detaljnije zadržava u mjestima u kojima su dubrovački trgovci ulagali i primjećuje da je najvažnije središte trgovačke razmjene bio Beograd. Ipak, nisu izostale ni važne trgovačke kolonije u Sofiji, Bosni i Novom Pazaru. Trgovačka mreža Dubrovčana protezala se po dva velika pravca, cestom koja je od Budima i Beograda vodila do Sofije i zatim do Konstantinopola i prometnicom koja je, povezujući Firencu i Konstantinopol, prolazila kroz luke u Anconi, Dubrovniku i duž svoga dugog puta ticala i grad Sofiju. Tako se roba iz svih luka na talijanskome poluotoku i Siciliji, ali i iz Nizozemske, Engleske i Flandrije slijevala u Dubrovnik, gdje je djelomično slana u brojne kolonije balkanskog zaleđa, a dijelom krkana na druge brodove koji su plovili do luke Rodosto¹ ili prema Crnome moru. U obrnutom smjeru, iz dubrovačkih kolonija na Balkanu u matičnu se domovinu slijevala prava bujica robe, koja se dalje izvozila u luke Venecije, Ancone, Messine, Napulja, Genova i Livorna. Prema tome, trgovačka mreža, žila kucavica grada Dubrovnika, nije se granala samo prema balkanskom zaleđu, nego i prema talijanskom poluotoku, što je potaknulo talijanske trgovce da u Dubrovniku koncentriraju svoje brojne trgovačke agencije.

Pobjeda kršćanske flote u bici kod Lepanta označila je početak brojnih lokalnih pobuna na balkanskom području, što se negativno odrazilo

¹ Današnji Tekirdağ na Mramornome moru.

na ukupni opseg dubrovačkog trgovačkog prometa u zaleđu. Ukupni opseg ulaganja smanjivao se do 1574, da bi poslije počeo davati vidljive znakove oporavka i prestao se smanjivati sedamdesetih godina i u sljedećem desetljeću. Zbog rata na Cipru, dubrovačka prisutnost na Balkanu postupno se prestrukturirala, trgovci Republike su iz trgovišta u ekonomskim problemima prešli u dinamičnija i sigurnija, čime je izvršena reorganizacija trgovačkih naseobina, a time i preraspodjela investicija u balkanskom zaleđu, kada su prevladale najvažnije kolonije poput Beograda, Sofije i one u Bosni.

U kontekstu progresivnog i postupnog smanjenja ulaganja u balkanskom zaleđu, prema vreću koje koristi Moroni, osamdesetih godina 16. stoljeća neke istaknute obitelji Republike pokušale su oživjeti dubrovačku kopnenu trgovinu. Financijske krize koje su s jedne strane pogodile španjolsku Krunu i s druge Osmansko Carstvo, ujedinjene zbog posljedica otvaranja skale u Splitu 1590, označile su konačni zalaz dubrovačke trgovine s Balkanom u korist mletačkih trgovaca.

Početak devedesetih godina pažnja velikih dubrovačkih obitelji premjestila se s trgovine na novčarstvo, postupno se smanjila tonaža flote Dubrovačke Republike i veliki dio svoga bogatstva građani su uložili u najveće europske burze.

Zato je Marco Moroni svoju analizu usredotočio na protagoniste dubrovačke ekonomije. Posebna narav korištenog vrela autoru je omogućila da rekonstruira poslovne odnose u dubrovačkom društvu, izražene u stvaranju bratstava i poslovnih društava, koja su u svoje redove ponekad bez razlike primala predstavnike građanskog i plemićkog staleža. Autor donosi datume i tablice kojima dobro ilustrira ulaganja dubrovačkih privrednika u balkanskom zaleđu, a posebno se zadržava na poslovima uglednih dubrovačkih obitelji i na pojedinim trgovcima Republike opisujući ukratko njihovo poslovanje i trgovačke interese. Zanimljivo je pratiti kako je koncem 16. stoljeća, zajedno s krizom koja je obilježila ekonomiju Republike, i gradsko plemstvo prilično izgubilo na važnosti u dubrovačkom gospodarstvu, i to ne samo u korist građanskog sloja, nego čak i židovske manjine.

Za razliku od gospodarstava mediteranskih i oceanskih država, koje su osjećale posljedice nestašice na svršetku 16. stoljeća i krize 1619-1662, prva dva desetljeća 17. stoljeća označila su fazu oporavka dubrovačke ekonomije. Ulaganja na Balkanu jako su smanjena devedesetih godina 16. stoljeća da bi sljedeća dva desetljeća rasla, premda nikada nisu dosegla visinu šezdesetih i sedamdesetih godina 16. stoljeća. Autor donosi tablicu i grafikon dubrovačkih ulaganja u unutrašnjosti u razdoblju od 1600. do 1620, na kojima se jasno vidi da je bilo velikih oscilacija u iznosu novca koji su Dubrovčani uložili u balkanskom zaleđu.

Zatim se autor u svojoj analizi zaustavlja na protagonistima dubrovačkog trgovačkog poslovanja u unutrašnjosti i bilježi početak duboke promjene kategorija djelatnika koji su se bavili trgovačkom razmjenom. Dubrovački patricijat najviše je izgubio od svoga ekonomskog utjecaja, dok je, naprotiv, rastao utjecaj djelatnika koji su dolazili iz redova dubrovačkog građanstva, poduzetnih bogatih trgovaca i bankara koji su se s lakoćom kretali preko granica Republike. Broj djelatnika koji su ulagali u unutrašnjosti Balkana malo se smanjio, a tokovi investicija uglavnom su bili koncentrirani na Beograd i Sofiju.

Moroni svoju studiju o trgovačkim vezama između Dubrovnika i balkanskog zaleđa zaključuje obradom financijskih investicija Dubrovčana, koji su kupovali vrijednosnice javnog duga na talijanskom poluotoku. Smanjivanje dubrovačkih ulaganja u kopnenu trgovinu zapravo se poklopilo s rastom nabave vrijednosnica javnog duga država na talijanskome poluotoku. Ulaganje u talijansko tržište novcem jamčilo je dobar prihod i razmjerno zavidnu sigurnost, a osim toga, u odnosu na dubrovačko ulaganje u trgovinu, tendencija ulaganja u talijanska novčarska središta predstavlja spekuliranje. U razdobljima kada je kopnena trgovina najviše stradala, rasla je kvota kapitala koji su Dubrovčani namijenili ulaganju u financijske transakcije. Na isti se način u razdobljima kada se kopnena trgovina oporavljala, smanjivala tendencija rasta ulaganja u financije.

Zbog sve većih ekonomskih problema u Osmanskom Carstvu, što se negativno odrazilo na trgovinu sa *Serenissimom*, od 1620. godine

posljedice krize su se odrazile i na gospodarstvo Dubrovačke Republike. Znatno se smanjio opseg trgovačkih kredita vezanih uz trgovačke veze s Osmanskim Carstvom, što je potaknulo dubrovačke gospodarstvenike da svoje ekonomske resurse ulažu u talijanski javni dug.

Trgovačko posredništvo, koje je Dubrovnik razvio između Osmanskog Carstva i europskog Zapada u stoljeću poslije turskog osvajanja Balkana, donijelo je Republici razdoblje velikog prosperiteta. Aktivnost dubrovačkih trgovaca donijela je velike ekonomske dobitke u balkanskom zaleđu, opskrbljujući trgovački promet zapadnim ekonomskim resursima i omogućavajući razvoj i jačanje važnih urbanih središta. Zbog toga se stoljeće koje je u svojoj knjizi obradio Marco Moroni može smatrati važnim ne samo za proučavanje tadašnje dubrovačke stvarnosti, nego i za ekonomsku povijest cijelog mediteranskog područja.

Dario Dell'Osa

(s talijanskog prevela: Mihaela Vekarić)

Slavko Petaković, *Likovi tradicije, studije i prilozima iz dubrovačke književnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike, 2014, 219 str.

Knjiga *Likovi tradicije* Slavka Petakovića objedinjuje autorove studije i priloge iz raguzologije koji su nastali u periodu od 2005. do 2013. godine, a rezultat su dugog i iscrpnog bavljenja ovom naučnom oblašću. Petaković je zaposlen kao docent na predmetima Književnost od renesanse do racionalizma i Istorija književnosti renesanse i baroka na Filološkom fakultetu u Beogradu, a dubrovačka književnost je u središtu njegovih naučnih interesovanja duže od jedne decenije. U tom smislu ova knjiga sabire autorove važne radove, a lepezom različitih tema, koje se u knjizi smenjuju, otkriva njegove najvažnije naučne

preokupacije. Iako su radovi tematski raznorodni - bave se književnim pojavama od 16. do 19. veka - uočavamo u njihovom odabiru konstantu, koju nam autor samim naslovom sugerije. Petaković istražuje spregu između tradicije, istorije i literature, kao i mehanizme njihovog prožimanja. Dela dubrovačke književnosti Petaković kontekstualizuje, proučavajući ih sa kulturnoistorijskog stanovišta, ali isto tako ulazi u fine semantičke analize, otkrivajući značenja koja proishode iz teksta kao takvog - bez pozitivističkih znanja. Petakovićev metodološki pristup u proučavanju dubrovačke književnosti zasnovan je na pažljivom čitanju teksta, te na zaustavljanju na pojedinostima koje najčešće izmiču čitalačkoj pažnji. Ovakav pristup tekstu autora je dalje vodio ka lucidnim interpretativnim zaključcima. Radovi u knjizi smenjuju se prema hronološkom načelu, pokazujući smenjivanje poetičkih paradigmi, ali su ispoštovane i dublje semantičke spojnice oko kojih se radovi grupišu. Iako knjiga nije podeljena na poglavlja, radovi se nadovezuju jedan na drugi, tako da otkrivaju svojevrstne faze u Petakovićevom radu.

Knjigu otvaraju studije posvećene odnosu usmene književnosti i dubrovačke literature. U studiji »Pomeni Dubrovnika u epskoj folklornoj tradiciji« Petaković istražuje mesto koje toponim Dubrovnik ima u srpskoj epici analizirajući široki korpus zbirki narodne književnosti od najstarijih do novih vremena. Petaković analizira značenje spominjanja Dubrovnika u epici pokazujući na primeru ovog motiva kako mehanizmi epskog spevanja preoblikuju istorijsku istinu u skladu sa zakonitostima poetike (na primerima pesama o Đurđu Brankoviću otkriva amalgame istorijskog i folklornog). Pokazuje lepezu značenja spominjanja Dubrovnika u formiranju epskih biografija junaka (Jakšić, Marko Kraljević, Ibrahim-beg Ljubović, Mehmed-paša Sokolović); ispituje nanose istorijskog u pesmama novijih vremena. Autor uspeva da u nizu raznorodnih primera pronađe ona mesta koja otkrivaju predstave o Dubrovniku u epici.

U studiji »Motiv 'brave dubrovačke' u epskim narodnim pesmama« Petaković objašnjava značenje stalnog mesta "brave dubrovačke" u epskim narodnim pesmama. U radu se interdisciplinarno povezuju saznanja iz kulturne istorije